

Dagens Polen verkar utgöra en särskilt bra grogrund för god litteratur, både lyrik och prosa. Eller är det bra en slump att så många intressanta, läsvärda och i sin uppbyggnad spännande böcker kommer just därifrån? Jag överlåter, lite feigt, åt någon annan att besvara den frågan.

Olga Tokarczuk (född 1962) hör till Polens främsta moderna prosaister. Hon har skrivit ett tiotal böcker, däribland fyra romaner. "Daghus, natthus" är en roman och den är det andra verket av Tokarczuk som översatts till svenska.

I "Daghus, natthus" är det platsen eller trakten som är navet som berättelsen kretsar kring. Tiden eller snarare de olika tiderna byter av varandra i rummet. Romanens rum är Schlesien, sydvästra Polen nära den tjeckiska gränsen och tiderna är medeltiden, 1700-talet, förra sekelskiftet, andra världskrigets slut och nutiden och väl också drömtiden, den tidlösa tiden. På några få ställen i romanen förläggs handlingen undantagsvis till östra Polen; den del av Polen som efter kriget kom att tillfalla Sovjetunionen. Men detta är egentligen inte någon inkonsekvens utan snarare ett slags flerfaldig spegling av Schlesien: östra Polen är landet polackerna miste på samma sätt som Schlesien är landet polackerna vann och tyskarna förlorade.

Man skulle kunna beskriva romanen som en lager-på-lager-berättelse. Det finns olika återkommande stråk som liksom skiktas ovanpå varandra. Vi möter med ojämna mellanrum det medeltida helgonet Kummernis som fick Kristi ansikte för att räddas från ett oönskat äktenskap. Helgonets levnadstecknare, den transsexuelle - ordet känns lite otidsenligt i sammanhanget - munken Paschalis, är också en återkommande figur i romanen. På nutidsplanet finns en jagberättare som verkar ha drag av Tokarczuk själv, en kvinna i 35-40-årsåldern som lever i byn Nowa Ruda tillsammans med sin man R. I ett annat historiskt skikt träffar vi Franz Frost, mannen som byggde huset där berättaren bor. Byn heter då Neurode. Nowa Ruda läggs på Neurode och tvärtom, och Klodzko på Glatz och vice versa.

En viktig person i romanen är den gamla perukmakerskan Marta. Hon finns med på nutidsplanet, men hon visar sig också i ett tidigare skikt, 1930-talet, då Franz Frost bygger sitt hus: "Så han lät takstockarna förbli bara till hälften tillyxade, strök på tjockt med färg på väggarna, och lyssnade på grannfrun perukmakerskan som sa åt honom att strunta i dräneringsrören och släppa in vattnet i huset." Marta är en kvinna som aldrig berättar något om sig själv och vars förflutna ligger i ett nästan ogenomträngligt dunkel. Ingenstans får vi reda på om hon är av tyskt eller polskt ursprung, hon är en del av den här trakten, det är allt som går att utröna och det ligger en djupare sanning i det. Att Martas yrke är just perukmakerskans skulle kunna ses som ett slags metafor som avbildar romanens grundstruktur i "hårvärlden" - gammalt hår blir ny peruk, det nya är egentligen bara skenbart nytt.

Några gånger kommer en fårscock förbi i historien: "skällorna klingar från fårhalsarna, det kliar i pälsen" - samma formulering gång efter annan, som en form av uttryck för det tidlösa, oföränderliga.

Något påminner Tokarczucs bok om Andrzej Stasiuks "Världen bortom Dukla" - den lantliga miljön, gränstrakten, de noggranna iakttagelserna av tingens och materians beskaffenhet.

Också de återkommande funderingarna över tiden och rummet finns hos både Stasiuk och Tokarczuk. Så här står det till exempel i Kummernislegenden: "Då insåg jag hela sanningen om världen - att det är tiden som gör det omöjligt att få ljuset att nå fram till oss." Tematiserandet av ljus och mörker är också något som de båda romanerna har gemensamt. Redan titeln "Daghus, natthus" ger uttryck åt detta grundmotiv, ett annat exempel är följande passage: "Natten är inte så mörk som det sägs. Den rymmer i sig ett mera behagligt ljus som strömmar från himlen mot berg och dalar. Jordan avger också ljus. Det är ett mörkt, gråaktigt, lätt fosforescerande sken påminnande om det som benknotor och träsvampar avger. Det går inte att uppfatta det under dagtid eller ljusa månskensnätter och inte heller i upplysta städer och byar. Bara i det djupaste mörker går det att uppfatta ljuset från jorden." Och i Stasiuks "Världen bortom Dukla" säger berättaren en gång: "Jag har länge tyckt att det enda som är värt att beskriva är ljuset, dess skiftningar och dess evighet".

Det är något svävande över berättelserna eller de olika lagren, de rör sig fram och tillbaka över gränsen mellan fiktion och realitet. En sträng i romanen utgörs av drömmar samlade på en drömsajt på internet. Det finns för övrigt en del i romanens uppbyggnad som för tanken till datavärlden och internet, man länkas via en typ av nyckelord från ett plan till ett annat, från en värld till en annan. Vid ett tillfälle alldeles i början beskriver berättaren sig själv som en pil på dataskärmen: "Och genast upptäcker jag också en annan sak - att jag kan se genom tiden, att precis som jag kan skifta fokus i rummet så kan jag också göra det i tiden, som vore jag en pil på en dataskärm". Rent tekniskt kan man läsa boken på en mängd sätt: Naturligtvis kan man läsa den på vanligt sätt från början till slut, men man kan också följa drömlinjen genom boken, man kan låta sig ledas av helgonlegenden, man kan följa i hagiografen Paschalis spår eller så kan man läsa helgonlegenden och Paschalishistorien emot varandra, man kan läsa de märkliga giftsvamprecepten i ett svep eller så kan man följa berättaren i hennes vardag med de återkommande samtalen med Marta. Slutligen - nej det finns naturligtvis många fler varianter - kan man läsa boken cirkulärt, så att man läser början i direkt anslutning till slutet. Bokens sista rader anknyter direkt till datametaforen i början: "Eller att ta ett dataprogram till hjälp för att av alla dessa himlar skapa en enda himmel. Och då kommer vi att få veta."

Ibland liksom skimrar ett lager igenom ett annat. Kummernislegenden dyker upp som relik på nutidsplanet, en märklig och fantasieggande relik i form av en korsfäst kvinnogestalt med mansansikte. Paschalis- och Kummernishistorierna är liksom flätade i varandra genom bådars oklara och gränsöverskridande könsidentiteter. Gränsöverskridningar är ett tema i romanen också på andra sätt: En gammal tysk man som fördrivits efter andra världskriget återvänder till sin hembygd och dör just på gränsen mellan Polen och Tjeckien. Gränsvakterna på båda sidor vill befria sig från ansvaret för den döde och flyttar honom därför än hit än dit. Gränsen mellan liv och död är också ett framträdande motiv i romanen. Glidningarna mellan de tyska och de polska namnen på orterna är också ett slags klivande fram och tillbaka över gränser, ett klivande som till slut gör dessa otydligare.

Ett betydelsefullt om än inte explicit formulerat idéstråk i romanen är försoningstanken. Det här är kanske den första roman som så ingående behandlar den känsliga frågan om sammanhangen mellan det tyska och det polska i den här trakten utan att visa några som helst spår av partiskhet eller bitterhet. Det är inte heller fråga om ett argumenterande för försoning,

utan försoningen framstår som självklar och oundviklig, som den enda möjliga vägen. Genom de storlinjiga blickriktningarna som inleder och avslutar romanen blir Schlesien också till ett exempel på en trakt i världen där människor har stridit och lidit, liksom ställföreträdande för många andra trakter. I början av romanen ser man jorden och mer specifikt en dal i Schlesien uppifrån himlen: "Jag drömde att jag var ren blick, ett rent seende och att jag varken ägde kropp eller namn. Jag befann mig högt över dalen, i någon sorts obestämbart punkt från vilken jag kunde se allt eller nästan allt. Jag for iväg med blicken samtidigt som jag förblev orörlig. Den betraktade världen underkastade sig mig när jag såg på den, den förflyttade sig framåt eller bakåt på så sätt att jag kunde se allt samtidigt eller bara de minsta detaljerna." I slutet av romanen är perspektivet det omvända: "Han ska rikta in objektivet mot himlen över de två tvillinggranarnas toppar och låta stativet stå kvar där över sommaren. Varje dag ska han ta en bild, även de dagar då himlen är jämnrå. R. är övertygad om det ändamålsenliga i sitt projekt och att vi till hösten ska få ta del av en fullt logisk sekvens himlabilder, vars djupare innebörd vi säkert kommer att kunna uttyda. Det kommer att bli möjligt att sätta ihop fotona som ett slags pusselbitar. Eller att lägga in dem ovanpå varandra i datorn. Eller att ta ett dataprogram till hjälp för att av alla dessa himlar skapa en enda himmel."